

KASTEELKATERN

December 2011 ■ jaargang 13 ■ nummer 35

Periodiek van de Nederlandse Kastelenstichting

COLOFON

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 4 keer per jaar.

Redactieadres Kasteelkatern
Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

Eindredacteur
dr. F. Vogelzang

Redactie
mevr. drs. J.M.M. Wielinga
mevr. drs. L.D. Wessels

Aan dit nummer werkten verder mee
H. Bouwman
mevr. M. Feltmann B.A.
mevr. ing. N. Hogen
drs. B. Olde Meierink

Omslag: Brecklenkamp, Overijssel.

Ontwerp: Nika Grafische Vormgeving
Vormgeving: Alphons te Beek

Druk: GVO grafisch bedrijf B.V.
Ponsen & Looijen te Ede
Opplage: 2000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 1 februari 2012.

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in maart 2012.

VAN DE REDACTIE

2012, het Jaar van de Buitenplaats

De crisis heeft voor- en nadelen voor de Nederlandse kastelen. Een groot voordeel is, dat her en der in het land bouwplannen en groot-schalige ingrepen in de ruimtelijke ordening zijn uitgesteld of afgeblazen. Dat komt de kastelen en buitenplaatsen ten goede, want vaak tasten zulke ontwikkelingen de historische structuren en gebouwen aan. Het betekent echter soms ook dat positieve ontwikkelingen stilstaan, want er zijn natuurlijk ook ingrepen die leiden tot een mooi samengaan van het moderne en het historische of die hergebruik van oude gebouwen mogelijk maken, waardoor die weer van een economische en sociale basis worden voorzien. En dat is wel nodig, want de RCE luidt de noodklok over de leegstand. Die groeit enorm in Nederland en ook monumentale gebouwen worden er door bedreigd!

De Nederlandse Kastelenstichting zet zich in voor het behoud van kastelen en buitenplaatsen. Voor ons werk zijn we voor een flink deel afhankelijk van de steun van onze donateurs. Zonder uw bijdrage kunnen we veel activiteiten niet of veel minder uitgebreid uitvoeren. Acties voor het behoud van kastelen kosten tijd en geld, het informeren van het publiek door boeken en tijdschriften is gebaseerd op onderzoek door onze medewerkers en ook

het ondersteunen van overheden bij hun beleid is een belangrijke taak die niet zonder uw steun kan worden gedaan. Hoe meer donateurs ons steunen, hoe beter we ons kunnen inzetten voor het behoud van de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen. U, als onze donateur, bent tegelijkertijd onze beste ambassadeur. Door donateur te zijn, laat u zien dat u hart heeft voor ons cultureel erfgoed en uw steentje wilt bijdragen aan het voortbestaan van de Nederlandse kastelen. U draagt onze boodschap uit en hoe meer mensen die horen, hoe meer succes we hebben om kastelen en buitenplaatsen te beschermen. Hoe meer donateurs, hoe beter en ook daarin kunt u een actieve rol spelen. Overtuig de mensen in uw omgeving van het goede werk van de Nederlandse Kastelenstichting en maak ze partner in de goede zaak. En, nu het toch weer Sinterklaas en Kerstmis wordt: wat is een leuker kado dan een lidmaatschap van de NKS?

Net als u ontvangen de nieuwe leden vier keer per jaar Kasteelkatern. Het laatste nummer van dit jaar bevat bijdragen over de eerste badkamers in kastelen, over het landgoed Eese en een verslag van een onderzoek naar de rol die kasteelruïnes spelen in de beleving van de omwonenden. En we kunnen alvast een tipje van de sluier oplichten over de inhoud van het lentenummer 2012. Dat jaar is het Jaar van de Buitenplaats en het eerste nummer van Kasteelkatern in het volgende jaar zal geheel aan buitenplaatsen gewijd zijn. De NKS wenst u in ieder geval prettige feestdagen en een goed 2012.

Vacatures Bestuursleden

De Nederlandse Kastelenstichting zet zich sinds 1945 in voor het behoud van de Nederlandse kastelen en historische buitenplaatsen, het daarbij horend historisch groen, alsmede de ruïnes en ondergrondse resten van dit erfgoed.

Wegens statutair aftreden zoekt de stichting naar

**2 nieuwe bestuursleden
waaronder de secretaris**

Op de website www.kastelen.nl staat de volledige advertentie.

Belangstellenden kunnen voor nadere informatie contact opnemen met de directeur, mevrouw drs. J.M.M. Wielinga, 0343-578995. Email: a.wielinga@kastelen.nl

De Eese en Het Loo

Landgoed De Eese ligt in de Kop van Overijssel en is eigendom van de familie Van Karnebeek. Dit prachtige landgoed heeft een oppervlakte van circa 800 hectare en ligt voor tweederde in de provincie Overijssel; een derde ligt in Drenthe, terwijl er nog een klein gedeelte tot Friesland behoort. De voormalige minister van Buitenlandse zaken, jhr. mr. dr. H. A. van Karnebeek, kocht het landgoed in 1923 van de koffiehandelaar Onnes van Nijenrode, die het in 1915 had gekocht van de familie Brants. Tot 1879 was het landgoed meer dan twee eeuwen eigendom van de familie Van Rechteren. Het centrum van het landgoed, met daarin het in 1917 gebouwde houten landhuis, is aangewezen als historische buitenplaats. De naam 'Eese' is afgeleid van het woord 'ees', in het Nieuwfries 'ies', dat 'bijeengelegen bouwland' betekent. Op de Eese wordt inderdaad al eeuwenlang landbouw bedreven. De naam 'Eze' komt al voor in de dertiende eeuw.

Kroondomein Het Loo grenst aan Paleis het Loo te Apeldoorn. Dit gebied, met een oppervlakte van meer dan 10.000 hectare, bestaat voor het grootste gedeelte uit bossen en heidevelden. Het is het grootste landgoed in Nederland en is eigendom van de Staat, waarbij de kroondrager het vruchtgebruik heeft; vandaar de naam 'Kroondomein'.¹

De naam 'loo' duidt op een (bewoonbare) open plek in het bos. Kroondomein Het Loo, waarvan ook het Paleis-park direct achter het paleis deel uitmaakt, is bijzonder rijk aan cultuurhistorie. In 1684 legde stadhouder Willem III met de aankoop van het jachtslot Het Loo de basis voor dit prachtige landgoed.

Ligging op een stuwwal

Zowel De Eese als het Kroondomein liggen op de rug van een stuwwal en op beide landgoederen komen leemkuilen voor. Hieruit werd leem gewonnen voor bijvoorbeeld dorsvloeren en wegverharding. De hoger gelegen delen in het landschap raakten vanouds het eerst

Linksboven: De Eese.

Onder: Het houten landhuis uit 1917.

Een landgoed in zijn algemeenheid bestaat veelal uit enkele historische bouwwerken, lanen, perken, landbouwpercelen en natuurschoon in de vorm van bossen en soms heide. Tijdens een langdurige studie naar veldnamen en cultuurhistorie op Kroondomein Het Loo en Landgoed De Eese kwam een reeks opmerkelijke overeenkomsten aan het licht, zodat De Eese 'Kroondomein in het klein' genoemd zou kunnen worden. Hoewel veel landgoederen uiteraard zaken met elkaar gemeen hebben, is er toch een aantal gelijkenissen tussen Het Loo en De Eese waarop niet ieder landgoed aanspraak kan maken.

Harry Bouwman is
vrijwilliger op Landgoed De Eese

bewoond. Op beide terreinen komen dan ook grafheuvels voor die stammen uit de Bronstijd. Werden in het Kroondomein de grafheuvels in het begin van de twintigste eeuw onderzocht door de archeoloog Holwerda, op De Eese werd onderzoek verricht door Van Giffen, die aanvankelijk als assistent van Holwerda was aangesteld. In het Kroondomein is een prehistorische weg aangetoond langs de grafheuvels bij Niersen en ook op De Eese zijn er aanwijzingen, dat er langs de grafheuvels een dergelijk traject bestond.²

Zowel op Het Loo als op De Eese werden in de IJzertijd zogenaamde Celtic Fields aangelegd. Beide akkercomplexen zijn in de jaren '70 van de vorige eeuw aangetoond door J.A. Brongers.³

In Kroondomein Het Loo is het Uddelermeer een zogenaamde pingoruïne. In de laatste ijstijd, het Wechselen, ontstonden soms ijslenzen in de altijd bevroren bodem, die onder bepaalde omstandigheden aangroeiden en de bovenliggende grond naar boven duwden. Deze 'vorstheuvels' worden pingo's genoemd. Bij het smelten van het bodemijs zakte de pingo in elkaar en ontstond er een laagte gevuld met water met daaromheen een ringwal. Dit is de zogenaamde pingoruïne. Ook op De Eese liggen dergelijke relictten uit de ijstijd, waarvan het Ven van Bijker een voorbeeld is.⁴

Heerlijkheid

De bewoning van het slot Het Oude Loo gaat terug tot de vijftiende eeuw. De bewoningsgeschiedenis van het Slot De Eese gaat terug tot de veertiende eeuw: in 1371 wordt De Eese als havezate beschreven.⁵

Wordt de Koningslaan bij Het Loo vermeld als de oudste eikenlaan van Nederland,⁶ op de Eese staat een met bomen omzoomde laan tussen twee landhuizen

al aangegeven op de kaart van 'gesworen landmeester' Frederick van Munster uit 1643. De bomen die nu langs de weg staan zijn echter wel jonger. Zowel Het Loo als De Eese waren een heerlijkheid en voerden een eigen rechtspraak. Hierbij werden ook doodvonnissen voltrokken. Het Loo had de Galgenberg,⁷ De Eese het Galgenveld waar de terechtstellingen plaatsvonden. Beide landgoederen kunnen zich tevens beroemen op een houten woning: bij Hoog Soeren staat het Aardhuis uit 1861, De Eese heeft het Noorse houten landhuis uit 1917.

Bosbouw

Op De Eese vindt men bijna alle bostypen, die ook op Kroondomein Het Loo voorkomen, zij het allemaal veel kleinschaliger. Ook heide en vennen zijn aanwezig. Hoewel er op De Eese geen boombossen als restanten van malebossen (een maalbos is het gemeenschappelijk bezit van een aantal eigenaren, verenigd in een maalschap, red.) voorkomen, zijn er op het landgoed wel percelen aan te wijzen, waarvan mag worden aangenomen, dat zij vanaf de middeleeuwen bebost zijn gebleven. Een voorbeeld daarvan is het gedeelte ten noorden van De Eese waarvoor in de Schattingsstaat van 1919 de naam 'Plantage' is gevonden.⁸ Oude grenswallen uit de middeleeuwen zijn op beide landgoederen in ruime mate aanwezig.

Van beide gebieden zijn oude houtverkoopingsregisters uit de achttiende en negentiende eeuw bewaard gebleven, die een schat aan informatie prijsgeven over oude veldnamen.⁹ Daarnaast bestaan van beide landgoederen nog diverse archiefstukken, waarin bepalingen voorkomen om de bossen in stand te houden.

Zowel op Kroondomein Het Loo als op De Eese is vroeger houtskool gebrand, waarvan op De Eese de naam 'De Brandakkers' is overgebleven. Bij Niersen ligt 'De Kolenkamp'. In het Huisarchief Van Karnebeek duikt in dit verband ook de naam Beekman op. Beekman bezat bij Uddel in het Kroondomein een grote houtskoolbranderij. De firma Beekman kocht na de oorlog regelmatig hout op voor het branden van houtskool. In 1948 werden van een perceel vliegdennenbos op De Eese de stomp opgekocht voor een bedrag van f477.¹⁰

Op beide landgoederen zijn in het begin van de twintigste eeuw aangekochte heideterreinen ontgonnen.

Boven: Het Oude Loo.

Rechts, boven: Rekenboek van het Gorteler Boach 1750 (KHA Inv.nr. G56-D11).

Rechts, onder: Houtverkoopingsregister 1754 (HCO Archief Huis De Eze Inv.nr. 123).

Van de Silve voor de boom van de Mid. van Zouken en Fijthou-Deel	39
Onst: van Henrich Jacobs voor Lubbou	6
Volgende peulen Onst: volgens Voorwaarden en Verkoopige van den 29 Sept 1749.	
5750 Onst: van Janbort van Egen voor 2 1/2 peul fynhout tegen 't Stakkele eze.	39
Onst: van Janbort van Egen voor 2 1/2 peul fynhout van forstelen teadsen bosch	366
Onst: van Janbort van Egen voor 2 1/2 peul fynhout in de fipfel	333

De Perceel dat boschholt naest een het vorige perceel aen d'andere syde van het voet pad so verre als den nieuwen camp en den agterholthe camp van. onder beent is freedenke so als d'elue is aen gevecke.

Werden deze op Het Loo voornamelijk bebost, op De Eese zijn deze terreinen deels met bos ingeplant en grotendeels omgevormd tot landbouwgrond. Zowel op Het Loo als op De Eese waren kwekerijen voor de aanplant in de eigen plantsoenen. Hoewel vele landgoederen in het begin van de twintigste eeuw beschikten over dergelijke kwekerijen, is het aardig om te vermelden dat de Koninklijke Houtvesterij vroeger meermalen plantsoen betrok uit de Kwekerij van De Eese. Zo werd onder andere in het voorjaar van 1933 een grote partij lariks verkocht aan de Koninklijke Houtvesterij Het Loo: 'De laatste tijd is er nog al wat plantsoen verkocht o.a. zooals Uw. Ed. misschien al weet 40.000 1-jarige larix a.d. Houtvester van de Koningin door middel van Mijnheer van Schaik.' Met opperhoutvester jhr. Van Suchtelen van de Haare was hierbij een prijs afgesproken van f120.¹¹

Er waren overigens vaker contacten tussen beide landgoederen. In 1938 werd een kleine 25.000 kilo krielaardappelen verkocht aan de Koninklijke Houtvesterij Het Loo. Deze werden waarschijnlijk gebruikt als voer voor het wild.¹² In Gortel en Hoog Soeren, in het Kroondomein, luidde op werkdagen vanaf het huis van de boswachter de bosbel. Ook op de opzichterwoning (later op de grote schuur) op De Eese gaf een dergelijke bel het sein voor de aanvang en het einde van het werk.

Nog meer overeenkomsten

Zowel Kroondomein Het Loo als De Eese zijn ooit verworven om de jacht te kunnen beoefenen. Ook hier zijn er opmerkelijke raakvlakken. Op beide landgoederen kwam uitwisseling met wild aan Luxemburg voor. Werden er reeën van De Eese naar Luxemburg uitgevoerd ten behoeve van bloedverversing, vanuit Luxemburg werd in diezelfde periode een wild zwijn overgebracht naar het Kroondomein.

Volgens overlevering werden in de jaren '50 op De Eese reeën gevangen. Daartoe werden aan de noordoostzijde van de zogenaamde Bonenberg netten gespannen. Na een dag of wat werden de reeën vanaf de Bonenberg in de netten gedreven. De vangers hadden zich opgesteld in de sloot aan de andere zijde van het net. Zodra de reeën verstrikt raakten, werden zij door de mannen uit het net bevrijd en vastgehouden.¹³

Omstreeks 1955 werd ten behoeve van bloedverversing een keiler vanuit Luxemburg naar het Kroondomein overgebracht. Dit varken werd door de jachtopzieners Farouk genoemd, naar de Egyptische koning Farouk (1920-1965), die regeerde van 1936 tot 1952. Deze corpulente heer stond bekend als een vrouwenjager.

Over deze grote keiler bestaat een vermeldenswaardige anekdote. Het dier liep aanvankelijk bij Niersen met een aantal bagges (vrouwelijke zwijnen) in 'De Harem', een afgerasterd bosperceel. Het was een enorm zwijn en had de gewoonte rasters te vernielen. Hij was zo sterk, dat hij een steekhek uit de scharnieren kon lichten. Later werd hij overgeplaatst naar de boswachterij Uddel. Omdat hij in Luxemburg in een wildpark had gezeten, was het dier erg tam. Dit leverde gevaar op, omdat toeristen het dier gingen voeren. Ze lieten hem zelfs drinken uit een cola-fles. Kinderen gaven hem zuurtjes.

Farouk werd daarom overgeplaatst naar een afgerasterd gedeelte bij de Hoge Kamp in de boswachterij Hoog Soeren. Het meest opmerkelijk was, dat het dier luisterde naar zijn naam. Zodra er 'Farouk' werd geroepen, kwam hij aanlopen. Toen Koningin Wilhelmina in de jaren 1954 - 1962 regelmatig oecumenische bijeenkomsten hield op Paleis Het Loo, wilde zij, als zij 's middags ging rusten, haar gasten graag bezig houden. Houtvester Lanz werd dan verzocht de mensen het varken Farouk te tonen, dat zich immers op afroep liet zien.

Farouk brak echter ook hier uit het raster en liep toen los rond de Hoge Kamp; vervolgens probeerde hij weer binnen het raster te komen, hetgeen wederom gepaard ging met vernieling. Ook jonge aanplant werd vernield. Bij het machinaal planten van tweejarige grove den bleef een omgekeerde plag liggen, waaronder allerlei insecten zich schuil hielden. Bij het zoeken naar deze insecten keerde Farouk de plaggen om, wat ten koste ging

Linksboven: De Bosbel op De Eese.

Onder: Farouk.

van de jonge boompjes. Tenslotte werd over Farouk het oordeel geveld: bij de varkensjacht mocht hij geschoten worden. Zijn ontweid gewicht bedroeg 120 kilogram.¹⁴ Om de ontwikkeling van de landbouw te stimuleren werden ten tijde van Koningin Wilhelmina op Het Loo landbouwwedstrijden georganiseerd voor de bewoners. Daarnaast werd er voorlichting gegeven op de modelboerderij in het Paleispark. Ook op De Eese deed men aan stimulering van de landbouw, zo kunnen we opmaken uit *Het Vaderland* van 24 augustus 1926. Van Karnebeek wordt daarin genoemd als beschermheer van een landbouwtentoonstelling, waarbij diverse Haagse hoogwaardigheidsbekleders ook waren uitgenodigd.

Op beide landgoederen werd er tijdens de Tweede Wereldoorlog door de bezetter munitie opgeslagen. In het Kroondomein werden zowel in het Gortelse Bos als bij Hoog Soeren munitiedepots aangelegd. Ging het daarbij bij Hoog Soeren met 300 hectare om het vermoedelijk grootste depot van Europa, op De Eese werd 150 hectare door de Duitsers geannexeerd. Hier lagen ruim 50 munitiebunkers voor de opslag van munitie dat bestemd was voor het vliegveld bij Havelte. Daarnaast verplichtten de Duitsers beide landgoederen tot levering van generatorhout.

Veldnamen

Op De Eese zijn tot nu toe van 150 locaties veldnamen gevonden; gemiddeld één naam per vijf hectare. In Kroondomein Het Loo werden meer dan 1000 namen aangetroffen over 9.738 hectare, hetgeen een dichtheid betekent van circa één naam per tien hectare. Wat de naamgeving van percelen betreft zijn er meerdere parallellen. Zo is er in het Kroondomein het 'Drielandenpunt', waar drie terreinen van verschillende jachtopzieners elkaar raakten. Op De Eese kennen we het 'Drieprovinciepunt', waar Overijssel, Drenthe en Friesland samenko-

De slaglanden van Farouk.

men. Zowel op De Eese als op het Kroondomein komen plaatsen voor, waar vroeger de schapen werden gewassen voordat zij geschoren werden: bij Hoog Soeren ligt de 'Wasfles', op De Eese is dit de Meenpoel. Ook 'Het Zwarte Hek' en de 'Schapendrift' zijn veldnamen die in beide gebieden voorkomen. Op beide landgoederen vinden we nog oude grenspalen. In de nabijheid van het Aardhuis staat de 'Stenen Paal', op De Eese staan enkele grenspalen die de grens van Drenthe en Overijssel markeren. Tot slot komt op beide landgoederen een met rododendrons omzoomde Zwemvijver voor.

De auteur

In de jaren '90 heeft Harry Bouwman zeven jaar lang onderzoek uitgevoerd naar de veldnamen in Kroondomein Het Loo; sinds 2007 houdt hij zich bezig met een veldnamenonderzoek op Landgoed Heerlijkheid De Eese. Eerder deed hij een onderzoek naar waternamen voor Staatsbosbeheer in De Weerribben. ■

Noten

- 1 Bleumink, H. en Neefjes, J. *Kroondomein Het Loo*, Uitgeverij Matrijs, Utrecht, 2010, p. 10.
- 2 Berg, H.J. van den, *Archeologische verkenningen (IV) Grafheuvels en prehistorische wegen bij Steenwijk*. In: Historische Mededelingen van de Hist. Vereniging Steenwijk en omstreken, 16e jaargang, nr. 1, maart 1999, p. 29.
- 3 Bouwman, H., Celtic Fields op De Eese, In: *Historische Mededelingen van de Hist. Vereniging Steenwijk en omstreken*. 26e jaargang, nummer 4, november 2009.
- 4 Nijs, A. *Beheersplan landgoed De Eese*, Wetenschapswinkel Biologie, Universiteit Utrecht, publicatie P-UB-2003-07, oktober 2003, p. 11.
- 5 Van Uchelen, E. van. *Inrichtingsplan natuurontwikkeling landgoed De Eese*, Vledder, 2007, p. 24.
- 6 Bleumink, H. en Neefjes, J. 2010, p.52.
- 7 Gevers, Jhr. A.J. e.a. *De Havezaten in het Land van Vollenhove en hun bewoners*. Uitgeverij Canaletto/Repro-Holland BV, Alphen aan den Rijn, 2004, p. 79; Bleumink, H. en Neefjes, J. 2010, p.58.
- 8 Archief Van Karnebeek, Map diverse stukken 1916-1925; Schattingstaat 1 mei 1919. fol. 69.
- 9 Koninklijk Huisarchief, Inv.nr. G56-D11, Rekenboek van het Gorteler Bosch 1749-1906; Historisch Centrum Overijssel, Archief Huis De Eze, Inv. nr. 123.
- 10 Archief Van Karnebeek, Correspondentie Van Schaik en De Vries 1948, verslag Heerlijkheid 'Eese', 26 januari 1948.
- 11 Archief van Karnebeek, Correspondentie van Ter Brugge en Van Schaik aan Zijne Excellentie Jhr. Mr. Dr. H.A. van Karnebeek 1933; Brief Van Schaik, 7 maart 1933; Brief Ter Brugge, 11 maart 1933.
- 12 Archief Van Karnebeek, Correspondentie Van Schaik en Ter Brugge 1939, Verslag Heerlijkheid 'Eese', 28 november 1938.
- 13 Mondelinge mededeling Luuk Veenman.
- 14 Bouwman, H. *Veldnamen in de boswachterij Hoog Soeren-Zuid*, Vaassen, februari 1999.

lagere bevolgingsklassen betaalbaar werd en een badkamer standaard in de woning werd opgenomen. De welgestelden in de grote steden, zoals handelaren en bankiers, profiteerden op grote schaal al wel direct van de aanwezigheid van stromend water, riolering, gas en elektra en beschikten aan het eind van de negentiende eeuw vaak over zeer uitgebreide en luxe vormgegeven badkamers. De afgelegen ligging van de meeste paleizen, kastelen en buitenplaatsen maakte dat deze pas heel laat werden aangesloten op collectieve nutsvoorzieningen. Toch werden hier al veel eerder dan in de stad badkamers aangelegd.

Een nieuwe ruimte in het woonhuis

De sociaal-maatschappelijke achtergronden van de badkamer en de omstandigheden op het gebied van sanitair-techniek waren buiten de stad structureel anders dan in de grote steden. Het ontbreken van collectieve nutsvoorzieningen werd op paleizen, kastelen en buitenplaatsen opgelost door de aanleg van uitgebreide 'zelfvoorzienende' installaties op het eigen terrein die zorgden voor de aanvoer van schoon water, de afvoer van afvalwater, verwarming van water en woonruimtes en de opwekking van elektriciteit. Een voorbeeld is de ingenieuze watervoorziening op de buitenplaats Hartelust (Bloemendaal, Noord-Holland) uit 1847-1848. Hier werd het grondwater omhoog gepompt naar een reservoir van lood op de zolder boven de badkamer. Zo werd voor waterdruk op de kranen gezorgd. Het afvalwater werd via loden pijpen afgevoerd naar een rioolinstallatie op het terrein. Het badwater verwarmde men door een met het bad verbonden stookplaats op houtskool.⁵

Daar waar de aanleg van installaties (nog) niet mogelijk was, miste men de afwezigheid ervan niet erg: de bewoners beschikten over voldoende personeel dat zorg kon dragen voor het verwarmen van water, het handmatig vullen en legen van baden en het schoonhouden van kamergemakken.

Het hof en de adel speelden een voortrekkersrol en werden voor de aanleg en vormgeving van de eerste badkamers op paleizen en buitenhuizen geïnspireerd door buitenlandse voorbeelden, zoals de zeventiende- en achttiende-eeuwse badkamers op Versailles. Bekend is dat Mary Stuart II al aan het eind van de zeventiende eeuw op Huis Honselaarsdijk een badvertrek liet aanleggen. In 1822 werden op Paleis Noordeinde voor koning Willem I een badkamer en een kleedkamer ontworpen, beide gelegen aan de slaapkamer en met elkaar verbonden via een wintertuin. Voor de badkamer was een ontwerp gemaakt voor een verzonken bad dat met planken kon worden afgedekt, zodat het ruimte bood aan een canapé of ander meubelstuk. Het ontwerp werd echter nooit uitgevoerd. Op Paleis Noordeinde en op Paleis het Loo zijn nog wel

de laat negentiende-eeuwse badkamers aanwezig, die door Koningin Emma werden aangelegd voor de jonge Wilhelmina.

Samen met de keuken vormde de badkamer de verpersoonlijking van het moderne wonen. Het vertrek was boven alles functioneel en hierdoor niet direct te koppelen aan een stijl. Dit hield echter niet in dat er geen aandacht werd besteed aan de vormgeving.⁶ Aanvankelijk werd het sanitair vaak verhuld door de toepassing van zeer uitbundige decoratie of zware houten ombouwen. Deze moesten het sanitair zoveel mogelijk op normale meubelstukken laten lijken om zo de associatie met vuil en ontlasting te vermijden. Traditionele motieven, afkomstig uit de heersende populaire interieurstijlen, werden in de badkamer losjes toegepast, waardoor moderne elementen makkelijk in het decoratiepatroon konden worden opgenomen. De vorm van het sanitair en de afwerking van de ruimte werden voornamelijk bepaald door het gebruik, de beoogde hygiëne en de techniek, wat tot uiting kwam in de transparante en gestroomlijnde vormgeving en de nadruk op gladde, niet-poreuze materialen.

De badkamer vormde een geheel nieuw vertrek in het woonhuis, waar het losse sanitair dat voorheen meestal stond opgesteld in de slaapkamer, een vaste plaats kreeg. De afmeting, positie en indeling ervan hingen samen met de levensstijl, de sociaal-economische status en de gezins-

Badkamer voor barones Johanna van Westreenen op kasteel Heeze, 1797, Heeze.

samenstelling van de gebruikers. De meeste badkamers werden ingepast op de verdieping van een bestaand woonhuis, in restruimtes of een slaapkamer die voor dit doel werd opgeofferd. In paleizen, kastelen en buitenplaatsen werd de badkamer vaak verbonden met een kleedkamer of slaapkamer, om de privacy van de gebruiker te waarborgen. Bovendien beschikte hier vaak elke slaapkamer voor de bewoners en hun gasten over een eigen badkamer. De locatie van de badkamer werd daarnaast bepaald door de benodigde installatietechniek en vaak ook door de bezonning van het woonhuis, waardoor de badkamer op een ondergeschikte plaats werd gesitueerd ten opzichte van de verblijfsruimtes. Het vertrek zelf werd om hygiënische overwegingen meestal ingedeeld in verschillende zones: een zone bedoeld voor handelingen die te maken hadden met reinigen, zoals het bad, de douche en de wastafel, en een zone bedoeld voor handelingen die te maken hadden met de stoelgang, zoals het toilet en het bidet.

Kasteel Heeze

De badkamer op Kasteel Heeze uit 1797 is de oudste, nog compleet overgebleven badkamer in Nederland. Opdrachtgeefster was Johanna Catharina van Westreenen (1776-1862). Na haar huwelijk met baron Jan Diederik van Tuyll van Serooskerken in 1796 besloot zij dat het zeventiende-eeuwse kasteel aan een grondige modernisering toe was en liet een badkamer aanleggen. Johanna liet zich voor het ontwerp inspireren door een tijdens opgravingen in Pompeii blootgelegd badhuis. Deze voorbeelden waren destijds een zeer populair thema. In Kasteel Heeze zijn de representatieve vertrekken gesitueerd op de begane grond en de slaapvertrekken op de eerste verdieping, zoals gebruikelijk bij adellijke woonhuizen uit deze periode. Technisch gezien was het echter onmogelijk om de badkamer direct naast Johanna's slaapkamer te plaatsen. De begane grond was de enige optie, maar had als probleem dat de bewoonster zich door de hal moest begeven, wat haar privacy niet ten goede kwam. De oplossing werd gevonden in de vorm van een intern trappenhuis, direct bereikbaar vanuit de slaapkamer en uitkomend in de badkamer. Hier is nog het originele achttiende-eeuwse behang te zien met marmerschilderingen en een afbeelding van een Romein op een strijdkar voortgetrokken door twee paarden. In de badkamer is het enige vaste element het sleutelgatvormige verzonken bad van marmer. Bij het ontbreken van elektrische verlichting werd de badkamer gebruikt bij kaarslicht. De witte marmeren accenten rond het bad lichtten bij het schijnsel van kaarslicht op, waardoor in het donker de treden naar het bad konden worden gevonden. Het bad werd gevuld met water uit het langs het kasteel stromende riviertje de Grote Aa. Dit water werd in een kamertje naast de badka-

Badkamer met motieven afkomstig uit diverse Lodewijkstijlen voor barones van Zuylen van Nijeveld op Kasteel de Haar, 1891-1904, Haarzuilens. Afbeelding afkomstig van Stichting Kasteel de Haar.

mer verwarmd, waarna bedienden het bad vulden. Door een belsysteem tussen de badkamer en de slaapkamer kon het personeel de bewoonster laten weten dat het bad gereed was. Het bad werd geleegd via een uitloop in de gevel in de slotgracht.

Kasteel de Haar

Waar de badkamer op Kasteel Heeze vooral een voorbeeld is van het nieuwe denken over hygiëne en persoonlijke verzorging, vormen de badkamers op Kasteel de Haar een goed voorbeeld van de ontwikkeling die het vertrek, de vormgeving en de techniek in de negentiende eeuw hebben doorgemaakt. In opdracht van Etienne baron van Zuylen van Nijeveld (1860-1934) ontwierp architect P.J.H. Cuypers (1827-1921) in 1891 op de ruïne van het middeleeuwse Kasteel de Haar een nieuw kasteel, geïnspireerd op het Franse kasteel Pierrefonds dat in 1861 door Viollet-Le-Duc was gerestaureerd. Hoewel middeleeuws in aanzien voldeed het nieuwe kasteel aan alle moderne wensen met betrekking tot comfort: nagenoeg elke slaapkamer beschikte over een eigen badkamer en het kasteel was voorzien van uitgebreide installaties. Toch was het kasteel bij de oplevering in 1904 niet aangesloten op collectieve nutsvoorzieningen. Het drinkwater was afkomstig van een wel op het terrein en het regenwater dat werd opgevan-

gen. Dit water werd verzameld in een waterkelder waarna het werd opgepompt naar koud- en warmwaterreservoirs in een reservoirtoren. Afvalwater werd geloosd in de slotgracht en de afvoeren van de toiletten kwamen uit in vijf, destijds zeer moderne, betonnen septic tanks die waren aangelegd langs de gevel. Het water verwarmde men door middel van stoomketels, gestookt op kolen. De vertrekken werden verwarmd door stoomverwarming via convectorputten, radiatoren en een bijzonder vloerverwarmingssysteem. Het contrast tussen de wens voor een middeleeuwse uitstraling en de moderne luxe van de negentiende eeuw komt duidelijk naar voren bij de traditionele schouwen die in het kasteel zijn toegepast. Deze waren niet bedoeld om te gebruiken in combinatie met open vuur, maar waren 'slechts' bedoeld als de achtergrond voor fraai gedecoreerde gietijzeren radiatoren. Cuypers ontwierp alle badkamers op het kasteel. De belangrijkste badkamers, die van de baron en de barones, bevinden zich op de eerste en tweede verdieping van de Riddertoren en grenzen aan beider slaapkamers. De twee badkamers contrasteren enorm in stijl. De badkamer van de barones is, zeer tegen de zin van Cuypers die de badkamer in een neogotische stijl wilde uitvoeren, uitbundig gedecoreerd en voorzien van allerlei motieven afkomstig van diverse Lodewijkstijlen. De achthoekige badkamer is aan alle zijden voorzien van spiegels en decoratieve plafondlijsten met strikken en bloemenslingers. Het wastafelmeubel is van een paars-roze marmersoort en voorzien van een koperen kraan en waskom. De aanzet van Cuypers' eerste ontwerp is nog terug te vinden in het plafond waar gotische fabeldieren de gewelven van het plafond beëindigen. In de badkamer van de baron heeft Cuypers wel zijn ideeën voor een neogotische badkamer kunnen realiseren. Deze badkamer is relatief eenvoudig afgewerkt en ingericht, de stijl komt voornamelijk tot uiting in het gewelvenplafond en het decoratiepatroon van het vloertegelwerk. ■

Noten

- 1 D. Eveleigh, *Bogs, baths and basins. The story of domestic sanitation*, Stroud 2003, p. 62.
- 2 A. Kira, *The bathroom*, New York 1967, p. 6.
- 3 H.W. Lintsen e.a., *Geschiedenis van de techniek in Nederland 1800-1890, deel II Gezondheid en openbare hygiëne*, Zutphen 1993, p. 47.
- 4 N. Hogen, *In weelde baden. De ontwikkeling van de badkamer in het Nederlandse interieur*, Amsterdam 2010, doctoraalscriptie.
- 5 W. Fock e.a., *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900*, Zwolle 2001, p. 351.
- 6 W. Rybczynski, *Home. A short history of an idea*, Londen 1987, p. 175.

Een deel van de tekst is daarnaast ontleend aan gesprekken met dhr. Bert Poot, beheerder op Kasteel Heeze, en mevr. Katrien Timmers, curator op Kasteel de Haar, in juni-juli 2010.

BEDREIGDE KASTELEN

DOOR ANNEMIEKE WIELINGA

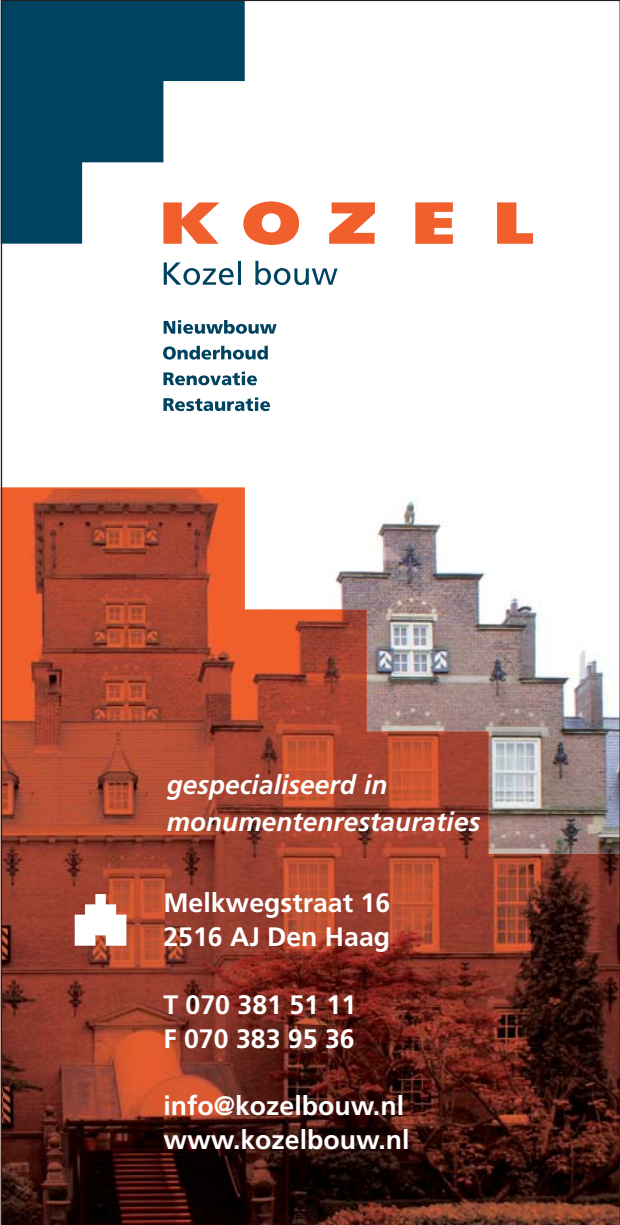
Een juiste bestemming voor onze kastelen en historische buitenplaatsen

In 1956 publiceerde de NKS *Kastelen in Nood*. Dit boek was samengesteld op basis van een onderzoek in opdracht van de Raad van Beheer van de stichting.

Doel van het onderzoek was om vast te stellen welke nood er onder onze kastelen en historische buitenplaatsen (die term en dat onderscheid hanteerde men toen nog niet) was en in welke mate. Het hiernavolgende laat zien dat er niets nieuws is onder de zon.

De grootste nood kwam na de oorlog voort uit de hoge kosten van onderhoud, belastingdruk, leegstand. Zo

advertentie

K O Z E L
Kozel bouw

Nieuwbouw
Onderhoud
Renovatie
Restauratie

gespecialiseerd in
monumentenrestauraties

Melkwegstraat 16
2516 AJ Den Haag

T 070 381 51 11
F 070 383 95 36

info@kozelbouw.nl
www.kozelbouw.nl

direct na de oorlog was er veel nog niet geregeld. Een monumentenwet bestond nog niet en de stand van onderzoek naar kastelen en historische buitenplaatsen was laag. De bestemming van deze monumenten baarde zorgen. Al voor de oorlog was voor een groot aantal eigenaren de financiële druk om hun kasteel te blijven bewonen zo zwaar geworden dat zij andere onderkomens moest zoeken en/of hun goed moesten verkopen. De NKS was (en is) van mening dat verreweg de beste bestemming voor een kasteel bewoning is, maar als dat niet mogelijk is, dat er dan naar een oplossing gezocht moest worden die het geheel, en dat geldt dus voor exterieur en interieur, maar ook voor het historische groen, zo goed mogelijk intact houdt.

Dit probleem is nog steeds aanwezig. Kastelen en historische buitenplaatsen zijn duur in het onderhoud, en dan spreken we nog niet eens over een restauratie. In de loop van de achter ons liggende jaren is er vanuit de monumentenwetgeving de oplossing gezocht in diverse subsidieregelingen. De laatste daarvan is de BRIM (Besluit Rijkssubsidie instandhouding Monumenten). Het gaat in deze regeling uitsluitend om onderhoud.

Nu is er veel te onderhouden. Het moge duidelijk zijn dat er voor alle monumenten (er zijn alleen al ruim 50.000 rijksmonumenten) niet genoeg geld is om aan alle subsidieaanvragen te kunnen voldoen.

Voor 2012 is de staatssecretaris uitgegaan van een beschikbaar bedrag voor instandhouding van 50 miljoen Euro voor de gewone monumenten en € 800.000,- voor archeologische monumenten.

Voor het indienen van een subsidieverzoek voor een kasteel of buitenplaats geldt in 2012 een plafond van € 50.000 waarover men dan 60% aan subsidie kan verkrijgen, dwz ongeveer € 30.000, over zes jaar.

Ieder begrijpt dat voor grote monumenten dit bedrag niet hoog genoeg is. Daartegenover staat dan wel, dat in het monumentenregister onze kastelen en historische buitenplaatsen meestal bestaan uit meerdere monumentennummers en dat men voor ieder nummer apart kan aanvragen.

Helaas geldt vervolgens de regel dat, omdat er maar één pot beschikbaar is en er veel aanvragen zullen komen, de monumenten die in 2006 zijn 'ingestroomd' voor een instandhoudingssubsidie en dat ook zij die bij de vorige verdeling (januari 2011) niet zijn ingeloot, nu vooraan staan en dat vervolgens daarvan de kleine aanvragen het eerst bediend zullen worden. Dit is een ongunstige regeling voor kastelen en buitenplaatsen, die immers net als de kerken groot en onrendabel zijn en daarbij veel onderhoudsgeld nodig hebben. Worden de kerken daarentegen wel verblijd met een subsidiabel plafond van € 100.000,-, de kastelen moeten het met de helft minder doen.

Oldengaarde. Bron Wikipedia.

De NKS heeft, samen met de Vereniging van Particulier Historische Buitenplaatsen in een brief aan de woordvoerders cultuur van de Tweede Kamer en aan de staatssecretaris tegen deze in onze ogen scheve behandeling bezwaar gemaakt.

Helaas moeten we constateren dat deze staatssecretaris de problemen die kasteel- en buitenplaatseigenaren/beheerders ondervinden bij het instandhouden van dit erfgoed mogelijk wel heeft onderkend, maar in ieder geval dit niet in beleid heeft omgezet.

Voortvloeiend uit deze subsidieverwikkelingen komt het volgende probleem. Op dit moment zijn er nog een aantal particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen. De eigenaren ervan houden zo lang en zo goed mogelijk hun (voorvaderlijk) goed in stand.

Dat dit steeds lastiger wordt is duidelijk. Men probeert een verantwoorde mix te vinden tussen bewoning en openstelling (zoals bij kasteel Heeze, waar de familie Van Tuyl van Serooskerken op gedreven wijze kasteel en landgoed binnen de familie houdt).

Of men probeert een goede herbestemming te vinden, omdat bewoning steeds moeilijker wordt en desalniettemin niet tot verkoop wil overgaan. Dat geldt bijvoorbeeld voor de Drentse buitenplaats Oldengaarde (gemeente Westerveld). Daar probeert de familie een goede bestemming, met behoud van het oorspronkelijke karakter, te vinden voor deze parel in het Drentse land. Deze buitenplaats is het zeker waard om in stand gehouden te worden.

En soms is geen andere oplossing meer te vinden. Dan gaat men, net zoals in de jaren vijftig van de vorige eeuw, over tot verkoop. Dit gebeurde onlangs met kasteel Puth, waar de erven geen kans meer zagen het erfgoed voort te zetten. ■

Annemieke Wielinga is
directeur van de NKS

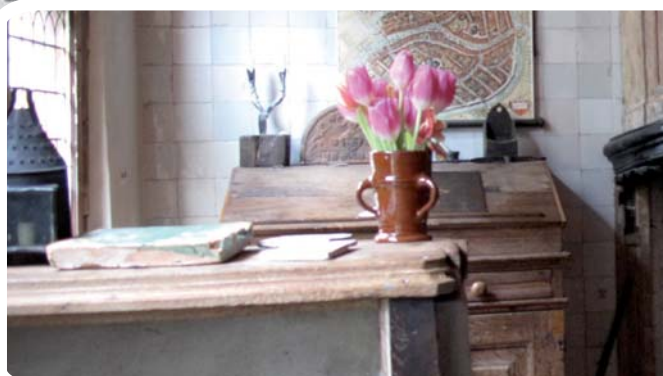
CONSERF MONUMENTENZORG

Conserf B.V. is een onafhankelijk Monumenten Adviesbureau dat zich richt op de instandhouding van monumentale panden in heel Nederland. Onze kerntaken zijn het opstellen van onderhoudsplannen, onderhoudsbegrotingen, bouwhistorische opnames en het geven van restauratiebegeleiding en advies aan eigenaren van monumentale panden. Ook voor het aanvragen van verschillende subsidies kunt u **Conserf** inschakelen.

Om een duidelijk inzicht te krijgen in de onderhoudsbehoeften en –kosten van een pand is een periodieke bouwkundige inspectie belangrijk. **Conserf** onderzoekt de bouwkundige staat van het monument en na de inspectie krijgt u een schriftelijke rapportage, waarin gebreken worden toegelicht door middel van foto's. U heeft dan een helder overzicht wanneer er wat gedaan moet worden aan het monument, en wat daarvan de kosten zullen zijn.

Conserf voert interieurinspecties uit waarbij gekeken wordt naar het hele gebouw. Schade aan interieurelementen kan vaak het resultaat zijn van bouwkundige gebreken. Denk aan de gevolgen van een lekkage in de dakgoot voor wandafwerking, muurschilderingen en lambriseringen. **Conserf** werkt met specialisten in het beheer en conserveren van roerend erfgoed met een kunsthistorische achtergrond.

Voorafgaande aan een verbouwing of restauratie van een historisch gebouw is men meestal verplicht om een cultuurhistorisch onderzoek uit te voeren.

Conserf brengt de bouw- en cultuurgeschiedenis in kaart en geeft een helder waardeoordeel over de verschillende historische elementen van het monument en de omgeving. Het cultuurhistorisch onderzoek ligt tevens aan de basis van een goed restauratieplan.

RUINE IN DE BUURT!

DE BELEVING VAN KASTEELRUINES DOOR OMWONENDEN

door Maaïke Feltmann

In opdracht van de Rijksgebouwendienst is de Nederlandse Kastelenstichting een onderzoek gestart naar de mogelijkheden van kasteelruïnes in Nederland. Er wordt op dit moment veelvuldig gesproken over de kwestie of de zichtbare sporen uit de geschiedenis slechts behouden of herbestemd moeten worden. Kasteelruïnes zijn van dat soort. Hoe de bezoeker de kasteelruïne beleeft is de kernvraag van dit onderzoek.

Maaïke Feltmann liep in het kader van haar Bachelors studie (Sociale geografie en planologie aan de Universiteit Utrecht) stage bij de Nederlandse Kastelenstichting. Samen met Michael van Ginkel deed zij onderzoek naar de beleving van de Nederlandse kasteelruïnes.

De voorstanders die voor het behoud van deze historische objecten pleiten, doen dat omdat de ruïnes positieve functies en waarden hebben voor de samenleving en ook een historische bron zijn. Tegenstanders brengen vaak het ontbreken van economisch nut en de kosten die het in stand houden van een ruïne met zich mee brengt naar voren om de plek te ontwikkelen. Wat wil Nederland met dit erfgoed uit de middeleeuwen? Om het mogelijk te maken een weloverwogen keuze maken is het zinvol te kijken naar de meningen van alle betrokkenen. Een groep die veel met kasteelruïnes wordt geconfronteerd is die van de omwonenden. Het werd tijd onderzoek te doen naar de vraag hoe zij de kasteelruïne waarderen en welke wensen voor de toekomst van dit monument zij hebben.

De kasteelruïnes die in het onderzoek zijn opgenomen zijn de ruïne van kasteel Duurstede in Wijk bij Duurstede, de ruïne van kasteel Brederode in Santpoort en de ruïne van kasteel Mathenesse in Schiedam. Deze drie ruïnes zijn geselecteerd om hun locatie. Ze liggen ieder in een totaal verschillende omgeving: van midden in de stad tot midden in een groene omgeving. Verder wijken de drie ruïnes van elkaar af in grootte, onderhoud en ook in toegangsprijs en toeristische aantrekkelijkheid. Deze verschillen zijn echter onderling aanzienlijk minder groot dan het verschil voor wat betreft hun omgeving.

De ruïne van kasteel Duurstede

De ruïne van kasteel Duurstede (gebouwd omstreeks 1260) is gelegen in Wijk bij Duurstede (Utrecht). De ruïne is op loopafstand van het centrum van de stad gelegen. Eromheen ligt een landschapspark, ontworpen door de tuinarchitect J.D. Zocher (1790–1870). Het park is opengesteld voor de bezoekers. Het kasteelterrein zelf, omsloten door een gracht en bereikbaar via een ophaalbrug, is dat echter niet. De ruïne is momenteel in gebruik als een locatie voor bruiloften en partijen.

De ruïne van kasteel Brederode

Brederode (gebouwd omstreeks 1280) staat in Santpoort Zuid (gemeente Velsen, Noord-Holland). De ruïne is gesitueerd in een recreatief gebied, maar wel afgezonderd van het openbare ruimte. Rondom de ruïne is door de jaren heen steeds meer gebouwd, maar vanaf de noordzijde kijkt men uit op een open terrein. Om het kasteelterrein te betreden wordt een entreprijs van € 3 gevraagd. Het kasteelterrein is voor-

Boven: Poortgebouw van de ruïne van Brederode.

zien van informatieborden, bankjes, prullenbakken etc. De voorburcht wordt bewoond door de beheerder. In september 2010 is de Rijksgebouwendienst gestart met de voorbereidingen voor een omvangrijke consolidatie van de ruïne.

Mathenesse

De ruïne van kasteel Mathenesse (gebouwd omstreeks 1260 door Aleid van Henegouwen, dochter van Floris IV van Holland), ook wel Huis te Riviere geheten, is gelegen midden in de stad Schiedam. De ruïne ligt op zeer korte afstand het gemeentehuis en een theater en is voorts omringd door een trambaan en een parkeerterrein. Het kasteelterrein is via een trapje te bereiken, maar de toegang tot de ruïne zelf is afgesloten met een hek. Voor de ruïne is een beeld van Aleida van Henegouwen geplaatst.

Onderzoeksresultaten

Bij elke ruïne zijn tenminste 30 omwonenden ondervraagd die zich op het moment van enquêteren op of bij het kasteelterrein bevonden. In totaal zijn er 94 mensen ondervraagd. De een gemiddelde leeftijd is 52 jaar. Slechts 10% van de respondenten heeft aangegeven vaker ruïnes te bezoeken. Wel bezoeken de meesten zo nu en dan musea of andere cultuur-historische objecten.

Van de respondenten komt 80% minimaal eenmaal per week bij de ruïne. Er zijn verschillende redenen voor bezoek, variërend van het uitlaten van de hond tot het fotograferen van de ruïne. Ongeveer de helft van de 94 ondervraagden gaf aan iets over de geschiedenis van de ruïne te weten. Deze kennis was overigens over het algemeen niet heel uitgebreid en ook niet altijd juist. Zo waren er mensen die dachten dat de ruïne van Mathenesse een oude stadmuur was. Een derde van de ondervraagden gaf aan dat de geboden informatievoorziening onvoldoende is. Naast borden op het terrein en internet werd ook de plaatselijke krant als een medium genoemd waar men informatie over de ruïne zou willen vinden.

Wanneer we de antwoorden uit het totale onderzoek op een rijtje zetten, komende de volgende zaken aan het licht. De meeste bezoekers komen minstens iedere week één keer bij de ruïne langs. Voor hen is het gebouw een vertrouwd object in hun woonomgeving. Ze zijn daarom ook trots op de kasteelruïne en nemen logés en visite graag mee voor een bezoek. Gevraagd werd ook welke drie gebouwen of landschappen in en rond hun woonplaats zij zeker aan gasten van elders zouden laten zien en driekwart zette de kasteelruïne in de top drie van hun antwoorden. Meer dan 50% van de ondervraagden had de ruïne zelfs op nummer één staan. Ook bij de vraag *welk gebouw is naar uw mening het meest karakteristiek voor de omgeving?* vond ruim de helft de ruïne het meest typerende gebouw. Dit maakt duidelijk dat de ruïne volgens de omwonenden een belangrijke functie heeft voor de sfeer van hun dorp of stad. Ruïnes zijn beeldbepalend!

Bij de stelling of de ruïne door zoveel mogelijk mensen bezichtigd zou moeten kunnen worden, liepen de antwoorden iets meer uiteen (tabel 1). Dat kwam omdat sommige omwonenden bang waren voor grote drukte als de ruïne een trekpleister zou worden. Dan zou de bijzondere plek de rust en de eigen sfeer verliezen. Dit gold voornamelijk voor de ruïnes Brederode en Duurstede.

Toekomstbeelden

Bijna alle 94 ondervraagden waren het er over eens dat de ruïne in hun leefomgeving niet gesloopt moest worden. Maar wat willen ze er dan mee? Om hier achter te komen kregen men vier scenario's voorgelegd om te waarderen in een top drie.

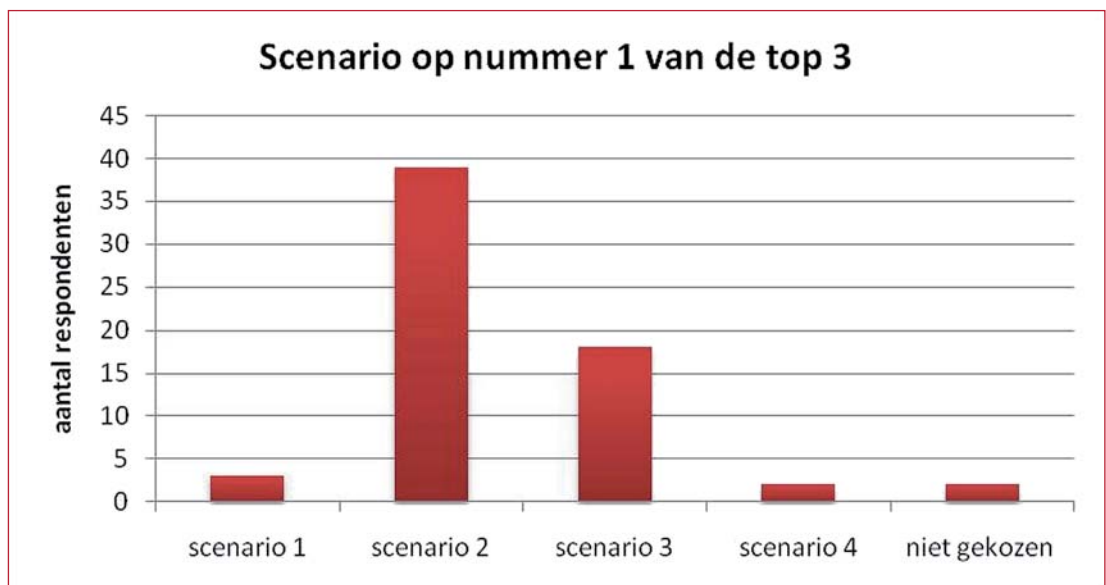
De vier scenario's zijn:

- Scenario 1: De ruïne wordt niet meer onderhouden en zal langzamerhand vergaan.
- Scenario 2: De ruïne wordt behouden op de manier zoals hij nu is.
- Scenario 3: De ruïne wordt opgeknapt en voorzien van een café, o.i.d.

Stellingen over de rol van de ruïnes.

Stelling/ reactie	(geheel) mee eens	Niet mee eens/niet mee oneens	(geheel) mee oneens
De ruïne hoort bij de stad/omgeving	92%	4%	4%
De ruïne verteld mij iets over het verleden van de regio	80%	13%	7%
De ruïne is karakteristiek voor de omgeving	82%	7%	11%
De ruïne moet door zoveel mogelijk mensen bezichtigd kunnen worden	68%	11%	21%

Tabel 1.

Figuur 1.

- Scenario 4: De ruïne zal onderdeel worden van een toeristische of sportieve attractie, bijvoorbeeld afseilen van de muren.

Zie figuur 1.

Scenario 2 is de absolute winnaar, op de voet gevolgd door scenario 3. Scenario 1 wordt door net iets meer ondervraagden gekozen dan scenario 4, maar beide eindigden ver achter de nummers 2 en 3.

Dit zijn alle antwoorden zoals verkregen bij de drie locaties. Er zijn wel veel onderlinge verschillen. Zo zijn de omwonenden van de ruïne die het verst van een café of restaurant ligt, het meest enthousiast over scenario 3, waarbij de ruïne voorzien wordt van een horecagelegenheden. Niet alleen de toekomstwensen verschillen per ruïne, maar ook de huidige waardering is per ruïne verschillend.

Duidelijk is dat Brederode en Duurstede min of meer gelijk worden beoordeeld en dat Mathenesse minder positief dan de andere twee uit de peiling naar voren komt (figuur 2 en 3). Woorden die in de omschrijving door respondenten werden gebruikt waren bij alle drie de ruïnes 'mooi' en 'oud'. Bij Mathenesse waren er echter ook respondenten die de woorden 'niet mooi', 'niet mooi meer' of zelfs 'lelijk' gebruikten.

Opvallend is dus dat de ruïnes die in een groene omgeving liggen over het algemeen positiever beoordeeld worden dan de ruïne gelegen middenin de stad. Het lijkt er dus op dat hoe groener de omgeving, hoe beter men de ruïne er in vindt passen. Toch was ruim een kwart bij de ruïne van Mathenesse wel tevreden over de ligging. De ligging van Mathenesse naast een nieuwbouw werd zowel met 'leuke afwisseling' als met 'past

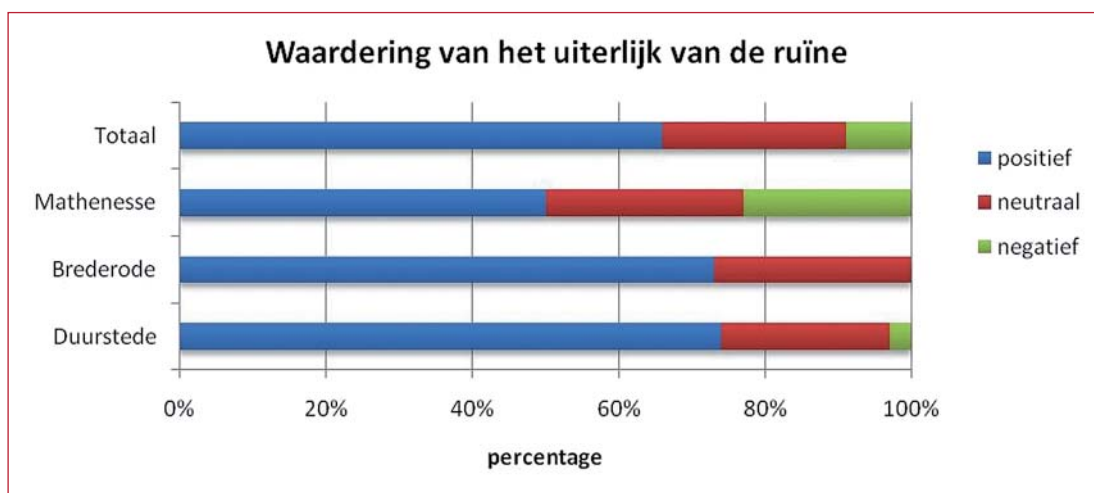
niet bij elkaar' beoordeeld. De ruïnes kregen een ieder een andere beoordeling. Hierdoor zijn er ook verschillende toekomstwensen.

Duurstede

De meeste ondervraagden in de omgeving van deze ruïne waren bezig hun hond uit te laten. Bij Duurstede liepen dan ook de meeste mensen die aangaven dagelijks in de buurt van de ruïne te komen. Slecht één ondervraagde gaf aan het terrein slecht toegankelijk te vinden. De overige respondenten vonden het niet storend dat het kasteelterrein zelf niet betreden kon worden. Het is blijkbaar voldoende wanneer de ruïne rondom bekeken kan worden. Bij de ruïne van Duurstede zijn ook de meeste mensen te vinden die positief oordeelden over de combinatie van de ruïne en haar omgeving. Ook vinden de meeste mensen deze ruïne een goede locatie voor bruiloften en andere feesten. Wel zijn de respondenten van mening dat de informatievoorziening onvoldoende is. Er zijn geen duidelijke borden met informatie over de geschiedenis en de huidige stand van zaken.

Brederode

Ook bij Brederode waren veel van de respondenten wandelaars. De meesten kwamen regelmatig bij de ruïne, maar niet elke dag. Over de toegankelijkheid van het park waren veel van de ondervraagden ontevreden. Hoewel het mogelijk is om de ruïne te betreden, moet hiervoor extra actie ondernomen worden, zoals omlopen en entree betalen. Dit werd als belemmering gezien. Wel is men tevreden over het aantal aanwezige bankjes en andere faciliteiten. Velen vonden de stelling: 'ze zouden de ruïne meer aantrekkelijk moeten maken door meer faciliteiten te bieden zoals: bankjes, wandel-

Figuur 2.

paden, toiletten etc.’ niet van toepassing voor de ruïne van Brederode. De meeste ondervraagden vinden de combinatie tussen de ruïne en haar omgeving goed. Bij de ruïne van Brederode kwamen de meeste positieve reacties op de suggestie de ruïne van een horecagelegenheid te voorzien. Dit kan verklaard worden door het feit dat er geen café in de buurt aanwezig is.

Doordat de nadruk ligt op betalende bezoekers vinden de omwonenden de ruïne enigszins afstandelijk. De informatieborden en andere faciliteiten staan in het gebied waar voor betaald moet worden en de regelmatige wandelaar in de omgeving wil niet telkens betalen. Wanneer er een horecagelegenheid bij komt kan de ruïne meer ‘iets’ van de omwonenden worden. Zij zullen zich dan meer verbonden en minder het idee hebben dat de ruïne daar staat voor de bezoekers

Mathenesse

In Schiedam, bij Mathenesse, werden veel redenen voor aanwezigheid bij de ruïne genoemd. Een relatief groot deel van de ondervraagden gaf aan onderweg te zijn naar een specifieke bestemming. In de omgeving zijn dan ook veel winkels, bedrijven, openbaar vervoer en huizen te vinden. Ook hier waren veel mensen die aangaven dagelijks op deze plaats te komen. Bij de ruïne van Mathenesse waren in vergelijking met de andere twee ruïnes relatief veel mensen het niet eens met de stelling ‘de ruïne hoort bij de stad’. Wel vonden de meeste respondenten dat de ruïne door zo veel mogelijk mensen bezichtigd moet kunnen worden. Mathenesse scoorde duidelijk het laagst bij de vraag *wat vindt u van het uiterlijk van de ruïne?* Slechts de helft van de ondervraagden gaf een positieve reactie. Ook konden de respondenten bij Mathenesse zich het minst vinden in omschrijvingen als ‘ik vind de ruïne romantisch’ of ‘ik vind de ruïne mysterieus’. De combinatie van ruïne en omgeving werd door de helft van de ondervraagden negatief beoordeeld. Men zou graag meer

faciliteiten zien bij de ruïne, zoals bankjes, wandelpaden, etc. Een horecagelegenheid daarentegen wilde het grootste gedeelte niet.

Voor wat betreft Mathenesse is men niet bang voor de drukte die bezoekers met zich mee zouden kunnen brengen en zou de ruïne juist meer moeten worden ‘aangekleed’. Driekwart van de ondervraagden vond het dan ook geen slecht idee om de ruïne op te knappen. Misschien dat, als de ruïne ook voor toeristen

advertentie

Conserveert & Herstelt Hout | Verdrift Vocht

Een gezonde kijk op onroerend goed

Houtinsectenbestrijding | Zwamsanering
 Houtrestauratie met epoxytechniek | Isochips®-kruipruimteisolatie
 Vochtwering | Kruipruimterenovatie | Constructiedroging
 Heteluchtmethode | Zuurstofarmeluchtmethode | Microgolvenmethode
 Onderzoek met de videoscope | Inspectieabonnementen

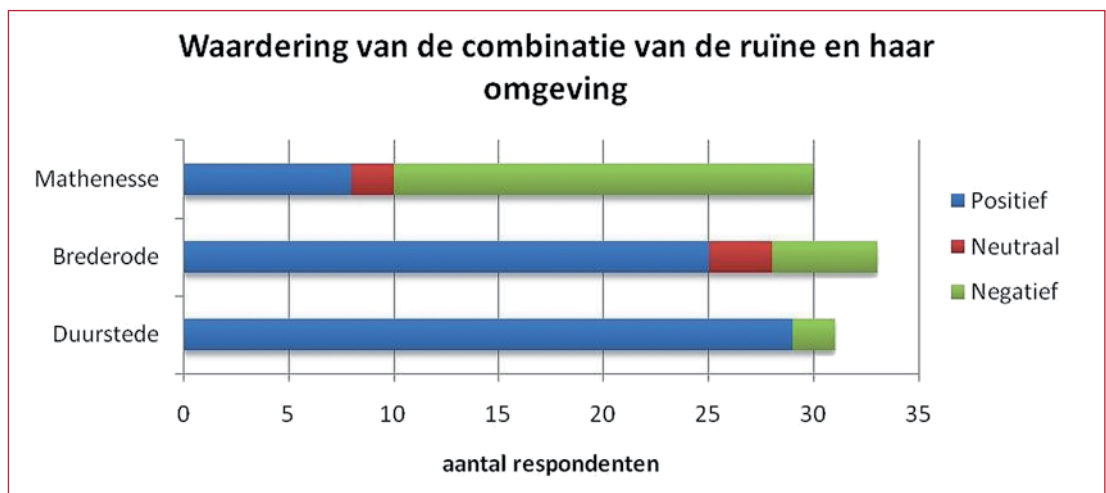
Vestigingen in: Alphen aan den Rijn | Liempde | Echt
 Heerhugowaard | Assen | Mechelen (B)

www.vanlierop.nl

Figuur 3.

aantrekkelijk zou worden gemaakt, de omwonenden er meer binding en een trots gevoel bij zullen krijgen. Een van de respondenten stelde voor om de ruïne 's avonds te verlichten om hem op die manier in de aandacht te brengen.

Aanbevelingen voor de toekomst

Als toekomstscenario vindt de overgrote meerderheid van de omwonenden van de drie onderzoeksobjecten het een slecht idee de ruïne om te vormen tot een toeristische attractie. Ook op het idee de ruïne te combineren met een hotelfunctie kwam niet veel positieve reactie. Men vindt kennelijk niet dat de gebruikssituatie van de ruïne moet veranderen. Alleen bij de stelling als de ruïne voorzien zou worden van een horecagelegenheid werd er door sommige respondenten aangegeven dat ze dan vaker langs zouden komen. Maar dit ging niet voor iedere ruïne op.

Bij Mathenesse bijvoorbeeld, dat op steenworp afstand staat van een horecagelegenheid, werd over het algemeen negatief gereageerd op het idee van een café. Bij Duurstede, waar het dichtstbijzijnde café drie minuten lopen is, reageerde ongeveer de helft positief. Maar bij Brederode was het overgrote deel van de ondervraagden positief hierover. Immer, de dichtstbijzijnde horecagelegenheid is daar ruim tien minuten verderop. Wanneer er dus geen horecagelegenheid in de buurt is, zou de ruïne zeker aantrekkelijker gemaakt kunnen worden met een café of restaurant in de buurt. Ook missen de meeste buurtbewoners informatie over 'hun' ruïne.

Al met al hebben de omwonenden een gevoel van trots en binding met de ruïne en heeft de ruïne een belangrijke rol in de uitstraling van hun leefomgeving. Elke ruïne heeft een eigen situatie, sfeer en sterke en zwakke punten. Deze sterke punten moeten volgens de omwonenden benadrukt worden. ■

BOEKEN

A. de Vries (red.),

Duivenvoorde. Bewoners, landgoed, kasteel, interieur en collectie,

Zwolle 2010, ISBN 978 90 400 7676 3

In de jaren '50 van de twintigste eeuw werden veel kastelen en landgoederen die langdurig familiebezit waren geweest, in hun voortbestaan bedreigd. Naast hoge personeelslasten en belastingen speelden ook successierechten daarbij een grote rol. Die rechten konden, zeker als een kasteel niet in directe lijn werd vererfd, flink oplopen. Om geld daarvoor vrij te maken, werd vaak een deel van de bijbehorende boerderijen verkocht en daarmee werd het algemene voortbestaan van kasteel en landgoed in gevaar gebracht. Vanaf 1945 werd op initiatief van de Twentse industrieel Jan Herman van Heek een aantal stichtingen opgericht om het voortbestaan van belangrijke kastelen en landgoederen voor de toekomst te verzekeren.

Het belangrijkste is zonder meer het ruim 5000 ha grote landgoed Twickel dat in 1953 door de laatste - kinderloze - eigenaresse in een stichting is ondergebracht.

Een van de leden van dit stichtingsbestuur was de toenmalige eigenaar van kasteel Duivenvoorde, Willem Schimmelpenninck van der Oye. Hij overleed in 1957, waarna zijn zuster Ludolphine, die met hoge successierechten werd geconfronteerd, de Stichting Duivenvoorde oprichtte, waaraan kasteel, landgoed en collectie werd geschonken. Een onderzoek naar de effecten van deze stichtingen op het behoud van onze kastelen en buitenplaatsen is wenselijk. De NKS heeft het voornemen in de nabije toekomst dit onderzoek uit te voeren.

Kasteel Duivenvoorde dat in 1226 voor het eerst werd genoemd, is sinds de dertiende eeuw in bezit van het geslacht van Duvenvoorde. Vanaf Johan van Duvenvoorde (1645) voerde men de naam Van Wassenauer-Duivenvoorde. Hij liet de middeleeuwse burcht met behoud van oudere delen verbouwen tot

het huidige laat-renaissancistische landhuis. Aan het begin van de achttiende eeuw liet zijn achterkleinzoon door Daniel Marot het kasteel deels moderniseren, waaraan de bijzondere Marot-zaal herinnert. Het kasteel vererfde in 1771 op de Torcks van het Gelderse Rosendaal, die het kasteel niet nodig hadden en derhalve verhuurden. Het kasteel en landgoed vererfden in 1817 op de tienjarige Henriette baronesse von Neukirchen gen. Neuvenheim, die in 1830 huwde met de rijke Nicolaas Steengracht, lid van een Zeeuws patriciërsgezicht, die in de adelstand werd verheven door koning Willem I. Steengracht bezat ook de kastelen Moyland en Keukenhof. Het echtpaar vestigde zich op het kasteel en liet J.D. Zocher jr. het park moderniseren. In 1912 kwam het door vererving in het Gelderse geslacht Schimmelpenninck van der Oye. De viering van een halve eeuw Stichting Duivenvoorde was de aanleiding voor de uitgave van een mooie monografie in kleur, waarin alle aspecten geschiedenis, bouwgeschiedenis, tuin en park, interieur en collecties werden behandeld. Een groot aantal gerenommeerde kunsthistorici werd gevraagd een bijdrage te leveren. De geschiedenis en de bouwgeschiedenis waren al in 1967 door de architect van de net voltooide restauratie, E.A. Canneman, en L. J. van Klooster vastgelegd in een kleine monografie. Het omvangrijke onderzoek naar de Van Wassenauers in 2000 heeft veel nieuwe inzichten in de geschiedenis van Duivenvoorde opgeleverd, die ook in het boek zijn verwerkt. Een nieuw gedetailleerd bouwhistorisch onderzoek had waarschijnlijk ondanks de ingrijpende restauratie van 1958-1963, waarbij veel werd vernieuwd, ons misschien meer inzicht gegeven in de gecompliceerde middeleeuwse bouwge-

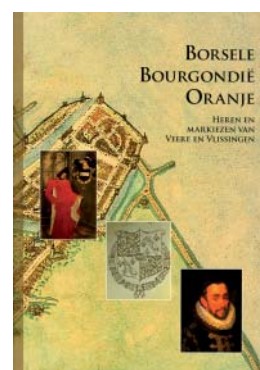
schiedenis van het kasteel. In het hoofdstuk over het interieur is de rol van deze restauratie en herinrichting voorbeeldig behandeld.

In 1967 had men de geschiedenis van het bijzondere tuin en park slechts spaarzaam behandeld. Door de auteur Bierens de Haan kon, door analyse van het terrein in samenhang met de fraaie op het kasteel bewaard gebleven kaarten en plattegronden, die in het boek alle in kleur zijn weergegeven, een nieuw beeld worden geschapen. Het hoofdstuk is treffend gekarakteriseerd als spiegel van het huis. Nieuw is ongetwijfeld dat de helft van het boek is gewijd aan de collectie, met mooie hoofdstukken over de schilderijen en hun verwervingsgeschiedenis. Het is slechts een klein deel van de omvangrijke collectie oude en hedendaagse meesters die de Steengrachten in de negentiende eeuw op het huis bijeen hadden gebracht. Bijzonder is de kwaliteit van de 140 familieportretten die op het huis in vijf eeuwen zijn terechtgekomen. Terecht wordt gesteld dat de samenstelling op toeval berust. Vooral door verervingen kwamen ze in Duivenvoorde terecht. Veel is echter ook verdwenen, onder meer bij de dood van Willem Schimmelpenninck van der Oye. Een deel van de schilderijen en beeldhouwkunst bevindt zich nu in de collecties van het Rijksmuseum en het Museum Boymans van Beuningen. Daarnaast wordt de omvangrijke collectie meubels, tekeningen en prenten, beeldbouwkunst, porselein en tafelzilver behandeld en ook de nog bewaard gebleven kostuums. Tenslotte is er aandacht voor de bibliotheek en het archief. Het betreft hier de jongere familiestukken, want het huisarchief zelf bevindt zich al geruime tijd in het Nationale Archief.

Niemand zal na het lezen en bekijken van het boek twifelen dat we Duivenvoorde als een Gesamtkunstwerk mogen beschouwen. Deze hoge waardering straalt ook af op het fraaie boek. (Ben Olde Meierink)

P. Blom e.a.
Borsele Bourgondië Oranje. Heren en markiezen van Veere en Vlissingen 1400-1700,
 Hilversum 2009, isbn 978 90 8704 005 5

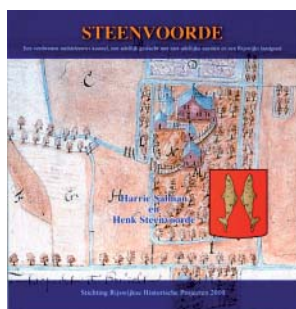
Kasteel Zandenburg en de stad Veere vormden in de late middeleeuwen een centrum van macht voor de familie Van Borsele. Via de Van Borseles ging die macht over op de Bourgondiërs en later op Willem van Oranje. De verschillende machtsgebieden van deze Zeeuwse heren op Walcheren vormden in 1555 een markizaat en dat paste in de politiek van de Bourgondische heren, om hun macht in de Nederlanden te versterken en bovendien erkenden ze zo het strategisch belang van dit territorium. In de bundel *Borsele Bourgondië Oranje* wordt de laatmiddeleeuwse geschiedenis van het gebied tussen Veere en Vlissingen uit de doeken gedaan en ook hoe de Oranjes daarna hun macht gebruikten en misbruikten om in Zeeland een stevige vinger in de pap te verkrijgen.

Voor kasteelliefhebbers wordt nog eens duidelijk welk strategisch maar ook maatschappelijk belang kastelen hadden: Zandenburg nabij Veere fungeerde als een machtscentrum voor de regionale heren maar had ook grote culturele betekenis. Het kasteel Zandenburg, waarvan in 1505 de voorburch door brand werd verwoest en dat in de Tachtigjarige Oorlog zwaar te lijden had, is in 1955 door J.G.N. Renaud opgegraven.

(Fred Vogelzang)

H. Salman en H. Steenvoorde,
Steenvoorde. Een verdwenen middeleeuws kasteel, een adellijk geslacht met niet-adellijke nazaten en een Rijswijks landgoed,
 Rijswijk 2010, isbn 978 90 78689 19 5
 De jurist Gerard van Leiden, een belangrijke figuur aan het dertiende-eeuwse Hollandse hof, bouwde bij Steenvoorde een huis. In de stad Leiden zelf financierde hij de bouw van

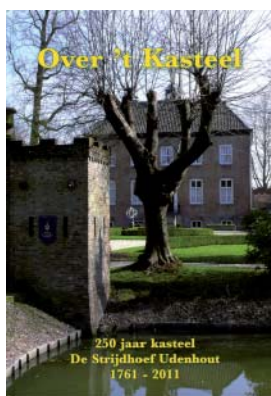
het St. Catharinagasthuis. Dit alles catapulterde de familie in hogere sociale sferen en zijn zoon Jan werd in de adelstand verheven en noemde zich Van Steenvoorde. De auteurs volgen de diverse telgen of vermeende telgen uit dit geslacht tot 1483, toen er geen wettige mannelijke erfgenaam was. Ook het landbezit van de familie en de geschiedenis van het kasteel Steenvoorde komen aan de orde. Het boekje sluit af met een overzicht van de wederwaardigheden van het huis Steenvoorde, dat al vrij snel als boerenbedrijf met buitenplaats werd ingericht. Het kwam in de achttiende eeuw in handen van de familie Wuytiers. Begin twintigste eeuw werd de boerderij (het herenhuis was al eerder afgebroken) verkocht aan een religieuze stichting, die op het terrein een jeugdontnaat opende. Nu ligt er een nieuwbouwwijk, maar resten van de buitenplaats zijn nog in de percelering herkenbaar.

(Fred Vogelzang)

Schrijversteam Heemcentrum 't Schoor, Over 't Kasteel. 250 jaar kasteel De Strijdhoeve Udenhout 1761-2011, Tilburg 2011, isbn 978 90 78933 12 0

Het kasteel De Strijdhoeve is een achttiende-eeuwse buitenplaats, gebouwd door Willem baron van Dopff. Al in de middeleeuwen is sprake een leengoed De Strijdhoeven en van boerderijen met de naam de Strijdhoeve, in bezit van belangrijke families die vaak in Den Bosch woonden en de dagelijkse gang van zaken aan pachters overlieten. Van Dopff, die het goed in 1759 verwierf na een flinke juridische strijd met zijn zwager, liet de oude boerderij afbreken en vervangen door een modern landhuis, waar bij natuurlijk ook een koetshuis, een paardenstal, een tuinmanswoning en andere bijgebouwen niet mochten ontbreken. De familie was afkomstig uit Duitsland en kwam hier, zoals zovele Duitse geslachten, terecht

via dienst in het Staatse leger. Een nazaat is beroemd geworden als vestingbouwer in Maastricht. Na de Van Dopffs komt het huis in handen van andere families, die allemaal een eigen hoofdstukje krijgen. Sommige families hielden hun afstand van de dorpsbewoners. De Franssprekende Van Dopffs bijvoorbeeld waren protestants en de meeste Udenhouters uiteraard katholiek. De familie Le Mire, die in het midden van de negentiende eeuw eigenaar werd, was katholiek en bemoeide zich veel actiever met het dorpsleven. Dat past ook meer in de tijd: de adel gaat zich dan ook op bestuurlijk vlak op lokaal niveau meer manifesteren. Een Clotilde le Mire was een eeuw later een beruchte schooljuffrouw op de lokale meisjesschool! Het boek sluit af met enkele ruim geïllustreerde hoofdstukken over de

kunstcollectie, een aantal bijgebouwen in het park en een foto-impressie van het park zelf. Het boek bevat behoorlijk veel leuke en nuttige informatie. Jammer genoeg ontbreekt een afsluiting, waarin alle beschreven ontwikkelingen samenkomen.

(Fred Vogelzang)

F.H. Grobbe, Het pachtboek van Herman Goossens Grubbe tot Herinckhave. 2 dl, Amstelveen 2011, ISBN 978 90 817040 1 4 / 2 1

De auteur heeft in eigen beheer dit meer dan 1000 pagina's dikke werk uitgegeven. Het bestaat uit een bronnenuitgave van het zeventiende-eeuwse pachtboek van de Overijsselse edelman Herman Grubbe, voortgegaan door een bewerkte leesversie van dat pachtboek en een geschiedenis van de familie en van de persoon Grubbe. De bron

geeft veel gegevens voor nader onderzoek en omdat bij het boek ook een CD-ROM wordt geleverd, is het gemakkelijk zoeken in de honderden pagina's beschrijvingen, lijsten en schema's. Grobbe is afgestudeerd op dit onderwerp en begint het boek met een bewerking van zijn doctoraalscriptie, die wordt voorafgegaan door een aanbeveling van zijn hoogleraar, Willem Frijhoff. In die scriptie onderzoekt Grobbe de edelman Grubbe. Als katholiek mocht hij geen overheidsfuncties vervullen en volgde hij een militaire loopbaan. Na vererving van de voorvaderlijke havezathe heeft hij hard moeten ploeteren om het bedrijf economisch rendabel te maken. Hij trouwde een gereformeerde dame en in het huwelijk blijkt de religieuze strijd een hoofdrol te gaan spelen. De Staten van Overijssel steunen de vrouw graag in haar gevecht tegen haar katholieke echtgenoot. In een staatje brengt Grobbe alle onderdelen van die overlevingsstrategie in beeld en waardeert ze dan met positief en negatief. Een lastige klus, omdat de bronnen geen inzicht geven in de zielenroerselen van de hoofdpersoon en dit dus een moderne interpretatie blijft. Hoewel de auteur zijn scriptie tot een publieksboek heeft willen omwerken, is dat niet geheel gelukt. Teveel zijn nog structuraanwijzingen overgebleven in de tekst, te weinig is in het proza met het publiek rekening gehouden. De wat plechtige 'wij-vorm', de vele lijdende zinnen en de soms omslachtige formuleringen hadden door een strenge redacteur aangepakt moeten worden en dat had tot een vloeiender tekst kunnen leiden. Dat doet niets af aan het feit dat de auteur een enorme klus heeft geklaard en een belangrijke bron voor onderzoekers heeft opgelegd.

(Fred Vogelzang)

In 1852 schrijft Harriet Beecher Stowe 'De negerhut van oom Tom', waardoor voor het eerst het grote publiek wordt gewezen op de mensonterende kanten van slavernij en mensenhandel. In datzelfde jaar wordt Donatus opgericht. Sinds die tijd verzekeren wij kerkgebouwen, monumenten en zorginstellingen. Zonder winstoogmerk. Met veel expertise. Voor meer informatie zie www.donatus.nl of bel 073 - 522 17 00.